

ANADOLU'DA VE YAKIN COĞRAFYALARDA İKİ TELLİ SAZLAR

Ali Kazım AKDAĞ

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Teknik Üniversitesi Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı, alikazimakdag@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2384-2580

Akdağ, Ali Kazım. "Anadolu'da ve Yakın Coğrafyalarda İki Telli Sazlar". idil, 98 (2022 Ekim): s. 1491–1504. doi: 10.7816/idil-11-98-08

ÖZ

İki telli sazlar Anadolu'daki en eski saz tiplerinden biridir. Çalış teknikleri ve duyuluş özellikleri bakımından oldukça zengin bir yapıya sahiptir. Merkezinde Anadolu'nun olduğu geniş bir coğrafyada görülen bu saz tipi farklı ülkelerde var olan akraba çalgılarla pek çok bakımdan benzerlik göstermektedir. Kültürün en saf ve mistik örneklerinin icra edildiği ikitelli sazların literatürü incelendiğinde kültürlerarası etkileşim ve paylaşımın izlerini tespit etmek mümkün olmaktadır. Ait olduğu kültürün geçmişten bugüne estetik algısını ve kültürel ayak izlerini taşıyan bu mistik sazın hangi coğrafyada ve hangi çalgılarla benzeştiğinin betimsel olarak incelenmesinin müzikal değerlendirmelerin daha doğru temellerde yapılabilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu çalışmada temel olarak Anadolu'da var olan iki telli sazlar ile dünyadaki benzer çalgılar arasında coğrafi ve kültürel açıdan doğru ilişkilendirmeler yapılabilmesine katkı sağlamak amaçlanmıştır. Bu doğrultuda betimsel bir çalışma yürütülmüş, yakın coğrafyada ortak tarihsel süreçlerden geçmiş ülkelerde var olan iki telli çalgılar tespit edilmiş ve temel özellikleri üzerinden benzerlik ve farklılıkları ele alınmıştır. Çalgıların müzikal ve yapısal özelliklerine dair yapılan tespitlerin çalgıların tarihsel ve müzikal ortaklıklarının anlaşılması bakımından bu alanda yapılacak çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bağlama, iki telli saz, ikitelli

Makale Bilgisi:

Geliş: 27 Ağustos 2022

Düzeltilme: 18 Eylül 2022

Kabul: 2 Ekim 2022

Giriş

Bağlama, müzikal derinliği ve icra zenginliği sebebiyle üzerinde en çok akademik çalışma yapılan geleneksel çalgılarımızdan biridir. Saz veya bağlama olarak isimlendirilen çalgı ailesi Anadolu'yu da içine alan geniş bir coğrafyada farklı boyut ve şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Orta Asya, Kuzey Asya, Mezopotamya, Doğu Avrupa, İran, Pakistan, Hindistan ve Afganistan'ı içine alan geniş bir coğrafyada aynı aileden benzer özelliklere sahip çalgılar görülebilmektedir. Bu çalgılar yapısal özellikleri bakımından birbirlerine benzemekle beraber kimi zaman iki telli kimi zaman ise üç telli olarak icra edilmektedir. İki telli ifadesi iki tel grubunu temsil etmektedir. İki telli saz temel olarak "iki grup telli cura boyutunda, tezene ve parmakla çalınan telli halk çalgısı" (Duygulu 2014: 249) olarak tanımlanmaktadır. Araştırmanın konusu olan "iki telli saz" yakın coğrafyalarda var olan saz tiplerinin belki de en eski ve icra üslubu bakımından en dikkat çeken saz tiplerinden biridir. Konu betimsel bir yaklaşımla ele alınmıştır. Yakın coğrafyada var olan iki telli saz tipleri incelenmiş, coğrafi ve kültürel açıdan ilişkilendirmeler yapılmıştır. Çalgıya ve çalgının temsil ettiği müzik kültürüne dair yapılacak değerlendirmelerde kültürel difüzyon dikkate alınmıştır. Çalışma önem bakımından bu kuramsal yaklaşımdan hareketle şekillendirilmiştir.

En ilkelinden en ilerlemişine kadar, hiçbir sosyal/kültürel sistem tek başına var olamaz. Onun bir kültür çevresi, uzak ve yakın komşuları vardır. Sistemin, sistemden çevresine doğru yayılan difüzyon dalgaları olduğu gibi, sisteme yakın ve uzak çevresinden ulaşan difüzyon dalgaları da vardır. Kültür sistemi, çevresindeki uzak-yakın öteki toplumlarla alışveriş içinde bulunan açık bir sistemdir (Güvenç 2015: 140).

Anadolu'da var olan iki telli sazlar ve bağlama ailesi çalgıların temsil ettiği müzik kültürü incelenirken kültürel difüzyonun dikkate alınması, bilimsel açıdan geçerli tespitlerin yapılabilmesi bakımından önem taşımaktadır. Bu gereklilik doğrultusunda var olan sazlar yapısal ve müzikal özellikleri bakımından incelenmiştir. Temel olarak benzer çalgıların ortak müzikal özelliklerinin vurgunladığı çalışmada tespit edilen çalgıların var olduğu coğrafi ve kültürel alanlar vurgulanmıştır. Sazların çalış tekniği (tezeneli, tezenesiz), kullanılan akort biçimleri (düzen) incelenmiş; müzik yapma biçimleri arasındaki benzerlik ve farklılıklar tespit edilmeye çalışılmıştır. Yapısal özellikleri bakımından ise kullanılan teller, çalgının boyutu, gövde tipi, perde yapısı vb. özellikler incelenmiştir. Tarihi kaynaklarda geçmişte var olduğu belirtilen fakat günümüzde kullanılmayan iki telli saz tipleri tespit edilmiştir. Günümüzde varlığını sürdüren iki telli sazlar üzerinde yapılan betimsel çalışma neticesinde elde edilen verilerin kültürel benzeşme, kültürleşme ve kültürel difüzyon bağlamında yapılacak araştırma ve çalışmalara kaynak olacağı düşünülmektedir.

Problem Cümlesi

İki telli saz ailesinde hangi çalgılar vardır? Anadolu'da var olan iki telli saz örnekleri ile yakın coğrafyalardaki örnekleri arasındaki benzerlik ve farklılıklar nelerdir?

Alt Problemler

1. Problemin çözümü için şu alt problem cümlelerine yanıt aranmıştır.
2. İki telli saz nedir?
3. İki telli sazların yakın coğrafyalardaki örnekleri nelerdir?
4. İki telli sazların Anadolu'daki örnekleri nelerdir?
5. Geçmişte var olan fakat bugüne ulaşmayan iki telli saz örnekleri var mıdır?
6. İki telli sazlarda kullanılan akort biçimleri (düzen) nelerdir?
7. Farklı coğrafyalarda var olan benzer iki telli sazların ortak özellikleri nelerdir.?

Araştırmanın Amacı

Anadolu'da ve yakın coğrafyalarda kullanılan iki telli sazları tespit etmek, betimsel bir yaklaşımla bağlama ailesini en eski saz tiplerinden biri olan iki telli sazlar üzerinden ilişkilendirmek ve bu alanda yapılacak çalışmalara kaynak olabilecek nitelikte bir çalışma sunmak araştırmanın amacını oluşturmaktadır.

Yöntem

Çalışma temel olarak betimseldir. Nicel-betimsel çalışma kapsamında frekans analizi ile alanda yapılan mevcut çalışmalar ele alınmıştır. Var olan materyaller incelenerek konu kapsamına giren çalgıların yapısal

ve müzikal özellikleri kültürel düfilyon bağlamında ilişkilendirilmiş ve incelenmiştir.

Bulgular ve Yorum

Bağlama, müzikal derinliği, icra zenginliği ve köklü tarihi sebebiyle hakkında çok sayıda akademik çalışma yapılan geleneksel çalgılarımızdan biridir. Saz veya bağlama olarak isimlendirilen çalgı ailesi, Anadolu'yu da içine alan geniş bir coğrafyada farklı ebat ve şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Aslen Farsça olan "saz" halk çalgıların genel ismi olarak kullanılmaktadır. "Saz 1) Çalgı, müzik aleti. 2) Bağlama türü çalgıların hemen hepsine verilen ortak isim" (Duygulu 2014: 378). Bağlama terimi ise kaynağı tam olarak bilinmemekle beraber akademik çevreler ve bağlama okulları tarafından benimsenmiş özel bir isimlendirme olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalınmış özellikleri bakımından değerlendirildiğinde bulunduğu bölgeye özgü müzik yapma alışkanlıklarının etkisiyle birbirinden farklı ve özgün pek çok stilde icra edildiği görülmektedir. Saz ailesi, boyut, yapısal form (tekne formu, sap uzunluğu, kullanılan malzeme vb.), kullanılan tellerin türü ve sayısı, akort yapma biçimi (düzen), kullanılan müzikal unsurlar (ses sistemi, perde sistemi, sağ el ve sol el teknikleri vb.) gibi pek çok konuda farklı coğrafyalarda farklı özellikler göstermesine rağmen coğrafi, sosyolojik ve tarihi ortaklıklar neticesinde yapısal özellikleri ve çalı biçimi bakımından çok sayıda ortak özelliğe de sahiptir. Araştırmanın konusu olan iki telli saz, "iki grup telli cura boyutunda, tezene ve parmakla çalınan telli halk çalgısı" (Duygulu 2014: 249) olarak tanımlanmaktadır. İsimlendirili biçimi ile ilgili olarak Mahmut Ragıp Gazimihal "Ülkelerde Kopuz ve Tezeneli Sazlarımız" isimli çalışmasında şu ifadelere yer vermiştir:

İkitelli veya ikitelli saz. İkitelli Anadolu'nun pek eski bir saz çeşiti ve her halde iki telli kopuz hatırası olduğu için adını birleşik yazmak doğrudur; "iki telli saz" yazarsak birlikte çalan iki saz anlamı çıkabilirdi. Bu saz imparatorlukta Mısır ve Yunanistanda da çok yayıldığı için bazı sarkiyatçılar esasen birleşik yazmışlardır (Gazimihal 1975: 123).

İki telli sazlar günümüzde varlığını sürdüren saz ailesinden çalgıların belki de en eski ve icra üslubu bakımından en otantik duyuş özelliğine sahip üyeleridir. Asya, Ortadoğu ve Avrupa'yı içine alan geniş bir coğrafyada aynı aileden benzer özelliklere sahip çalgılar görülebilmektedir. Bu çalgılar görünüş ve yapısal özellik bakımından benzeşmekle beraber kimi zaman iki telli kimi zaman ise üç telli olarak icra edilmektedir. İki telli ifadesi iki tel grubunu temsil etmektedir. Her iki tek grubunda birer tel olacak şekilde tel takılması yaygın olarak kullanılan bir uygulamadır. Fakat kimi bölgelerde iki tel grubunda ikişer (alt tel grubunda iki tel, üst tel grubunda iki tel) tel takılarak veya iki tel gruplu fakat üç telli (alt tel grubunda iki tel, üst tel grubunda bir tel) olarak kullanılabilir. Tel grubu ve tel sayısına dair isimlendirmede yaşanan karışıklık kimi zaman yanlış tasniflere sebep olmuştur. Erol Parlak konuyla ilgili olarak şu tespitte bulunmuştur:

Metal tele geçildiğinde üç tellinin aksine bu saza teller çift olarak takılmaktadır. Volüm ihtiyacından kaynaklanan bu uygulama sonrası, zamanla mızrapla çalınmaya başlanan bu saza yörede ve müzik camiasında "dört telli bağlama" denilmeye başlanmış ve bu sazın mızraplı bir saz olduğu fikri doğmuştur. Orjinalinde el ile çalınan ve dört telin ayrı ayrı fonksiyonunu içermeyen, çalınmış olarak da hâlâ iki telli anlayışıyla kullanılan bu sazın, böyle adlandırılış kanımızca yanlıştır (Parlak 2000: 115).

Araştırmanın doğru düzlemde yürütülebilmesi için öncelikle için sazlarla dair isimlendirmenin hangi esaslara göre yapıldığının belirlenmesi gerekmektedir. Boyut bakımından farklılık göstermekle beraber isimlendirmede aslanan tel gurubu sayısıdır. Tel sayısına göre isimlendirilen saz tiplerinde tel sayısı tel gruplarını temsil etmektedir. İsimlendirme olarak "iki telli saz" iki tel grubuna sahip sazları, "üç telli saz" ise üç tel grubuna sahip sazları tanımlamak için kullanılmaktadır. İki telli ve üç telli sazlarda her tel grubunda farklı sayıda tel olabilmektedir. Tel grubu sayısının değişmesi ile müzikal ve çalı tekniği bakımından önemli değişiklikler yaşanmıştır. Fakat öncül olarak değerlendirilen iki telli sazdan üç telli saza geçişin ne zaman ve ne şekilde olduğu kesin olarak tespit edilemeyen konulardan biridir. Fakat genel teamül, bugün dahi varlığını sürdüren iki telli sazın öncül bir saz olduğu ve müzikal ihtiyaçlar doğrultusunda üç telli saza geçilmiş olabileceği yönündedir. Orta Asya, Ortadoğu, Avrupa ve Anadolu'da çeşitli boylarda ve icra biçimleriyle karşımıza çıkan iki telli sazların tel sayısı bakımından hangi coğrafyada ilk olarak üç telli saza dönüştüğü net olarak tespit edilememiştir. Bu konu ile ilgili olarak Erol Parlak T.C. Kültür Bakanlığı tarafından 2000 yılında yayınlanan "Türkiye'de El İle Çalma (Şelpe) Bağlama Çalma Geleneği ve Çalı Teknikleri" isimli çalışmasında şu görüşlere yer vermiştir:

Asya üç telli çalgıları incelendiği takdirde iki tellilerin çalınış, anlayış, orjinallik yönünden ne kadar üstün olduğu görülmektedir. Bu nedenle üç telli kullanımının buralarda çok eski ve kökleşmiş olmadığı ve bu çevrenin genel çalgı karakterinin iki telliler olduğu ortaya çıkmaktadır. Oysa Anadolu'da durum oldukça farklıdır. Güçlü devlet yapısıyla çok önceleri yerleşik hayata geçmiş olan Anadolu insanı, sazlarını geliştirme konusunda içe kapalı kalmış olan Asyalı Türk'ten çok daha farklı imkanlara sahip olmuş, birçok denemeyi daha önceden yapabilme şansını bulmuştur. Bu nedenle Anadolu sazları çok erkenden üç telli kullanımını kavramıştır (Parlak, 2000: 77).

Anadolu'da kullanılan iki telli sazların tarihi ve temsil ettikleri müzik kültürü değerlendirilirken yakın coğrafyalarda var olan akraba çalgılar göz önünde bulundurulmalı, coğrafi ve kültürel alanlar üzerinden betimsel bir bakışla benzerlik ve farklılıklar üzerinden ilişkilendirmeler yapılmalıdır. Yakın coğrafyada var olan çalgı üslubu ve yapısal özellikleri (fiziki görünüş) bakımından bağlamaya en çok benzeyen çalgı "dutar" dır. Dutar kelimesi Farça "du" (iki) ve "tar" (tel) kelimelerinin birleşimiyle oluşmaktadır. İran, Orta Asya ve Afganistan bölgesinde Türkmenler tarafından yaygın olarak kullanılmaktadır. İran ve Afganistan dolaylarında çalınan örneklerinde metal tel kullanılmakta, diğer bölgelerde ise misina veya ipek tel tercih edilmektedir. Dutar ailesi Özbek dutarı, Uygur dutarı ve Türkmen dutarı olmak üzere üç çalgıdan oluşmaktadır. Özbek ve Uygur dutarı yapısal olarak Türkmen dutarından daha büyük ebatlardadır. Özbek ve Uygur dutarının mat ve yumuşak bir ses tonu vardır. Genel olarak ipek teller kullanılsa da geçmişte bağırsak tellerin, günümüzde ise misina (nylon) tellerin yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Perde dizimi bakımından değerlendirildiğinde Uygur dutarında Anadolu'da tezenesiz olarak çalınan dede sazı (balta saz) gibi (alt tel "la" perdesi kabul edilecek olunursa) "re diyez" (6. kromatik kolon) ve "sol diyez" perdesi (11. Kromatik kolon) bulunmamaktadır. Bu dizimle birlikte dutarda 14 bağlı perde ve göğüğe eklenmiş 5 ek perde ile birlikte toplamda 19 perde bulunmaktadır. Misinadan yapılan bağlı perdelerin ve göğüste bulunan ek perdelerin sayısı değişebilmekte fakat toplam perde sayısı ve perde düzümü aynı kalmaktadır. Dutar akordu üst telin üzerine alt telin tam dörtlü aralıkla akort edilmesiyle elde edilir. Uygur dutarının akort biçimi olan dörtlü düzen şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1 : Dörtlü Düzen Akort Şeması

Yaygın olarak dörtlü düzende akort edilen Uygur dutarı ikinci olarak beşli düzen ile nadiren de olsa ünison veya sekizli düzenle de icra edilebilmektedir. Şekil 2'de dutarlarda kullanılan beşli düzen akort şeması verilmiştir.

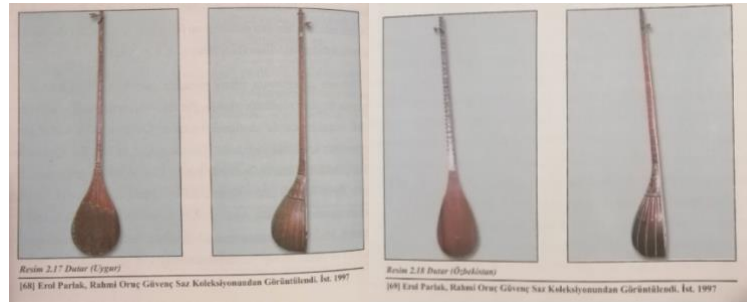
Şekil 2 : Beşli Düzen Akort Şeması

Uygur dutarında düzeni sebebiyle dörtlü veya beşli aralıkların melodiye eşlik ettiği bir eşlik anlayışı hakimdir. Uygur dutarı, Anadolu'daki iki telli sazların aksine büyük boyutludur. Çalgının boyutlarının anlaşılması amacıyla Şekil 3'te ünlü Uygur dutarı sanatçısı Abdurrahim Heyit'in yer aldığı TRT tarafından kayıt altına alınan belgeselden bir görüntüye yer verilmiştir.

Şekil 3 : Uygur Dutarı (Url-1)

Özbek dutarı yapısal özellikleri ve akort biçimiyle Uygur dutarı ile benzer özelliklere sahiptir. Akort biçimi olarak yine dörtlü düzen ağırlıklı olmak üzere kimi zaman beşli düzen, nadiren de olsa sekizli veya ünison düzen kullanılmaktadır. Şekil 4’te Özbek ve Uygur Dutarları birlikte verilmiştir.

Şekil 4 : Uygur Dutarı Önden ve Yandan Görünümü (Parlak 2000: 32-33)

Türkmen dutarı, yapısal olarak Özbek ve Uygur dutarlarından farklıdır. Uzunluk bakımından daha kısa ve daha küçük gövde hacmine sahiptir. Özbek ve Uygur dutarları yaklaşık olarak 100 cm - 120 cm uzunluğundadır fakat Türkmen dutarı 80 cm - 90 cm uzunluğundadır. Bu iki çalgı arasındaki en önemli fark ise Türkmen dutarında metal tellerin kullanılmasıdır. Akort biçimi olarak yine tüm dutar ailesinde olduğu gibi ağırlıklı olarak dörtlü düzen kullanılmakta, yaygın olmasa da beşli düzen, ünison veya sekizli düzen de kullanılabilir. Türkmen dutarı 13 perdelidir ve diğer dutarlar gibi tezenesiz olarak çalınmaktadır. Türkmenistan ve İran bölgelerinde Türkmenler tarafından çalınan dutarın görünümü Şekil 5’te verilmiştir.

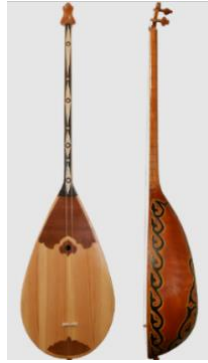
Şekil 5 : Türkmen Dutarı (Url-2)

İran bölgesinde yoğun olarak kullanılan Türkmen dutarı benzer yapısal özelliklerle Afganistan bölgesinde de görülmektedir. Amerika Birleşik Devletleri’nin New York eyaletinde bulunan Metropolitan Sanat Müzesi’nde (Metropolitan Museum Of Art) sergilenen ve yaklaşık olarak 1860 yılına tarihlenen, Kuzey Afganistan’a ait Türkmen dutarı Şekil 6’da verilmiştir.

Şekil 6: Afgan, Türkmen Dutarı (Url-3)

İki telli saz ailesine ait diğer bir çalgı ise Kazak halk çalgısı dombradır. Dombra Kazakistan'da yaygın olarak çalınan iki telli sazdır. Dombra (alt tel "la" kabul edilecek olursa) diğer iki telli sazlar gibi dörtlü düzenle (re-la) icra edilmektedir. Daha az yaygın olmakla beraber Altay Kıtay Kazaktarı akordu olarak isimlendirilen beşli düzen de kullanılmaktadır. Kromatik düzümde 19 perdeye sahiptir. Perdeleri misinadan yapılan dombrada geçmişte bağırsak teller kullanılsa da günümüzde genel olarak naylon teller tercih edilmektedir. Yaklaşık olarak 100 cm uzunluğundadır. Kazak dombrasının görünümü Şekil 7'de verilmiştir.

Şekil 7: Kazak Dombrası (Url-4)

İrfan Gürdal "Orta Asya ve Anadolu'daki Ortak Müzik Kültürü" isimli yazısında iki telli sazlar ve benzerliklerini Şekil 8'de verilen resimdeki gibi göstermiştir. Resimde topşur isimli bir çalgıya yer verilmiştir.

Şekil 8: Topşur, Dombra, Dutar (Url-5)

Topşur, topshur, tovşur, tovshuur veya topshuur isimleriyle anılan çalgı Altay halkları ve Kuzeybatı Moğolistan'ın sınır halkları arasında yaygın olan iki telli bir çalgıdır. Sibirya Bölgesi halkları tarafından yaygın biçimde perdeli ve perdesiz olarak kullanılmaktadır. Aynı aileden olan ve yapısal olarak benzeyen büyük gövdeli olanları yaylı çalgı olarak kullanılmaktadır. Elle (tezenesiz) çalınan tovshuur (topşur) yaklaşık

olarak 70 cm – 100 cm uzunluğundadır ve armudu, üçgen veya dikdörtgen gövde tipinde olabilmektedir. Dörtlü düzende akort edilen çalgı geçmişte at kuyruğundan elde edilen tellerle icra edilse de günümüzde naylon (misina) teller kullanılarak icra edilmektedir. Şekil 9'da Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunan Arizona Müzik Enstrüman Müzesi'nde (Musical Instrument Museum) sergilenen tovshuur çalgısı verilmiştir.

Şekil 9 : Phoenix, Arizona Müzik Enstrüman Müzesinde Sergilenen Tovshuur (Url-6)

Sibirya'da bulunan ve Türk Şaman Uygurlığı olarak bilinen Abakan, Hakas Cumhuriyeti müzik kültürü bakımından Kuzey Asya'da yer alan ülkelere benzemektedir. Özellikle dombra ve Uygur dutarı ile yakın duyuş özelliklerine sahiptir. Sibirya'nın güneyinde bulunan Hakas-Minusinsk Vadisi yerlisi Hakas Türklerinin kullandığı çalgı sağ el teknikleri ve kullanım biçimiyle diğer iki telli çalgılarla benzer müzikal özellikler göstermektedir. Şekil 10'da bu bölgede yaşayan tovshuur sanatçısının fotoğrafına yer verilmiştir. Sanatçı, çalgının farklı gövde tipli türlerinden biri olan armudi gövdeli bir tovshuur kullanmaktadır.

Şekil 10: Tovshuur Çalan Hakas Bölgesi Sanatçısı (Url-7)

Çeşitli kaynaklarda Moğol halk çalgısı olarak da geçen çalgının üçgen gövde formunda olan şekli ise yine Kafkas halkları tarafından yaygın olarak kullanılan panduri ve türevi çalgılara oldukça benzemektedir. Perdeli olan çalgılarda kromatik düzümde 19 perde bulunmaktadır. Şekil 11'de Avusturya Bilimler Akademisi'nin (Osterreichische Akademie Der Wissenschaften) yürüttüğü "Kaybolan Diller ve Kültürel Miras" isimli projede kayıt altına alınan, üçgen formda tovshuur çalgısı çalan bir Moğol icracının fotoğrafı verilmiştir.

Şekil 11 : Üçgen Gövdeli Tovshuur Çalgısı (Url-8)

İki telli saz örneklerinden biri de Afgan halk sazı olarak bilinen "dambora" dır. Afganistan milli çalgısı olan dambora iki farklı biçimde görülmektedir. Dambora Hazaragi ismiyle bilinen saz iki telli ve tezenesiz olarak icra edilmektedir. Telleri misinadan olan dambora perdesiz bir çalgıdır ve dörtlü düzen ile icra

edilmektedir. Şekil 12’de iki telli Dambora Hazaragi ve icracıları verilmiştir.

Şekil 12 : Afganistan Dambora Hazaragi İcra Eden Mahalli Sanatçılar (Url-9)

Afganistan bölgesinde icra edilen diğere bir saz ise “Balochi saz” olarak da adlandırılan “damboora”dır. Balochi veya Balochistan; İran, Pakistan, Hindistan, Türkmenistan ve Afganistan’ı içine alan coğrafi alan olarak bilinmektedir. Afganistan’da bir eyalet olan Baluchistan müzik kültürü bakımından kendine özgü bir yapıya sahiptir. Aynı bölgede kullanılmasına rağmen Balochi damboora ve dambora Hazaragi yapısal ve ses özellikleri bakımından birbirinden farklı iki sazdır. Dambora Hazaragi ile icra edilen müziklerin duyuş özellikleri ve çalgının icra tekniği ağırlıklı olarak kuzey komşuları olan Türkmenistan ve Özbekistan’da görülen Özbek dutarı ve dombraya benzemektedir. Balochi saz dambooranın çalış üslubu ve müzik yapma biçimi ise ağırlıklı olarak güney, güneydoğu ve güneybatısında bulunan Pakistan, Hindistan ve İran müzik kültürüyle benzeşmektedir. Damboora (Balochi saz), dambora Hazaragi’den farklı olarak metal tellidir ve üç telli olarak kullanılmaktadır. Tellerden biri ahenk teli olarak karar sesini sürekli duyuracak biçimde akortlanmaktadır. Çalış biçimi olarak iki telli ile aynı özellikleri göstermesine rağmen ahenk teli sebebiyle üç telli sınıfta değerlendirilmektedir. Damboora çalgısı tezeneli ve tezenesiz olarak iki farklı çalış tekniği ile icra edilebilmektedir. Şekil 13’te Balochi saz damboora ve icra eden mahalli sanatçılar verilmiştir.

Şekil 13 : Afganistan Balochi Saz Damboora İcra Eden Mahalli Sanatçılar (Url-10)

Doğru coğrafyasında benzer çalgılar ve çalış biçimlerinin olması coğrafi ortaklıklar sebebiyle makul görülebilir fakat en dikkat çekici iki telli saz örneklerinden biri de Avrupa kıtasında bulunan “çifteli” (çift telli) çalgısıdır. Balkanlardan Avrupa içlerine kadar pek çok bölgede izlerine rastlamak mümkündür. Kuzey ve Orta Arnavutluk, Güney Karadağ, Kuzey Makedonya ve Kosova’nın bazı bölgelerindeki Ghgeg halkı tarafından kullanılmaktadır. Eski Yugoslavya’da, Arnavutluk’ta ve Makedonya’da milli saz olarak benimsenen çalgı, iki tele sahiptir ve tezene ile çalınmaktadır. UNICEF tarafından hazırlanan ve dört binden fazla estrümanın tanıtıldığı “Musical Instruments Of The World” isimli kitapta çifteli çalgısı “Yugoslavian tambura” olarak isimlendirilmiş ve kökeni ile ilgili olarak şu ifadelerle yer verilmiştir: “Yugoslavya tamburası genellikle grup içinde çalınan uzun saplı perdeli bir luttur. Uzun saplı lutlar Balkanlara 14 ve 15. yüzyıllar arasında Türkler tarafından getirilmiştir” (UNICEF 1976: 149). Anadolu’da var olan iki telli “Kozagaç curası” ile benzerlik gösteren “çifteli” metal telli ve 13 perdeli bir çalgıdır. Çalgı dörtlü düzende icra edilmektedir. Çifteli çalgısında sabit metal perdeler kullanılmaktadır. Çalış biçimi olarak diğere tüm iki telli çalgılarda alt tel karar sesi olarak kullanılmakta çifteli çalgısında ise üst tel karar sesi olarak kullanılmakta ve çalış pozisyonu bu yapıya göre şekillenmektedir. Şekil 14’te Arnavut çifteli sanatçısı Nikolle Nikprelaj’ın konuk olduğu ulusal bir televizyon programından bir görüntüye yer verilmiştir.

Şekil 14 : Arnavut Çifteli Sanatçısı Nikolle Nikprelaj ve Çiftelli İcracıları (Url-11)

Şekil 15'te ise Makedonya, Üsküp'te çiftelli çalan mahalli bir icracının fotoğrafına yer verilmiştir. Fotoğrafta yer alan püskül Antik Çağlardan beri Anadolu'da var olan çalgılara püskül takma geleneğiyle benzerlik göstermektedir.

Şekil 15: Makedonya, Üsküp'te Çiftelli Çalan Mahalli İcracı (Url-12)

Bugün çeşitli ülkelerde kullanılan iki telli sazlara ek olarak bazı kaynaklarda farklı isimlerle bilinen iki telli sazların varlığından bahsedilmiştir. Erol Parlak'ın "Türkiye'de El İle Çalma (Şelpe) Bağlama Çalma Geleneği ve Çalış Teknikleri" isimli çalışmasında "çertme" isimli iki telli saz örneğinden bahsedilmiştir. Kitapta çalgıyla ilgili şu tanıma yer verilmiştir: "Çertme - (Altay Teleüt Türkleri) iki telli müzik aleti" (Parlak 2000: 111). Benzer bir örnek Mahmut Ragıp Gazimihal'in "Ülkelerde Kopuz ve Tezeneli Sazlarımız" isimli kitabında yer almaktadır. Gazimihal'in çalışmasında "çonguri" isimli çalgıyla ilgili şu ifadeler yer almaktadır: "Çonguri - 2 veya 3 telli bir tanbura çeşidinin Gürcü ve Abaralardaki adıdır. Aynı ad Kürtçe'den Fransızca'ya sözlükte de vardır" (Gazimihal 1975: 73). Gazimihal kitabında Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde yer alan saz ile ilgili metinleri değerlendirirken "şeshane" isimli bir çalgıdan bahsetmiştir. Kitapta şeshane ile ilgili olarak şu ifadeler yer almaktadır: "Şair Hafız (öl. 1389), dutar veya duta, iki-telli; Sitar veya setâ (halk dilinde sitar) üç telli bir çalgıdır, der. Türkistan ve İran'da ikisi de çok sevilmiştir" (Gazimihal 1975: 94). Diğer iki telli saz örneği ise "Tanbur-i Türkî" olarak kaynaklarda yer almaktadır. Gazimihal'in çalışmasında bu sazla ilgili olarak şu bilgiler yer almaktadır:

Farmer: Evliya iki başlık altında gösterirse de aralarındaki ad ayrılığından söz açılmaz. İbn Galibi'nin (öl.1435) andığı iki çeşit tanburun ben Tanbur-i Türkî ve Tanbur-ü Şirvân olarak benimsettim; dediğine göre, Tanbur-i Türkî'nin karnı öbüründen küçük fakat sapı uzuncadır. İkisi de iki veya üç telli oluyordu. Niebuhr'dan (İ. 143, Tab. XXVI, A) öğrendiğimiz üzere iki telli çeşiti 18. Yüzyılın yarısına kadar popüler bir çalgıydı ki, Rumlar 'içitali' (Türkçe iki, Yunanca teli) adını vermişlerdi. Bununla beraber Toderini (İ, 237 Tav. I) ve Villoteau (İ, 861. Pl. AA) 'ikitelli' yi sekiz telli saz olarak tarif ve tersim etmişlerdir. Karnı yarım küre şeklindeydi (Gazimihal 1975: 94-95).

Aynı kaynaktan ismi geçen diğer bir iki telli saz ise "tanbur-i şirvân" dır. Bu sazın tanıtıldığı bölümde şu ifadeler yer almaktadır: "Farmer: İbn Galibi (öl. 1435) ye göre Şirvan Tanburunun armudi karnı ve iki teli vardı. Türk ve İran sanatından nice tasvirlerde bu saz biçimindedir" (Gazimihal 1975: 95). Yazılı kaynaklarda bahsi geçen diğer bir saz örneği ise "bulgari" dir. Gazimihal'in Kastamonu curası ismiyle anılan sazın bulgari olduğu konusunda tespitleri olmasının yanında Erol Parlak çalgı ile ilgili şu tespitlerde bulunmuştur:

Bulgarinin volüm ihtiyacı ile telleri çift çift takılmış ikitelli bağlamadan başka bir şey olmadığı kolayca anlaşılmaktadır. Bu konuda Âşık Veysel'in anlattıkları da görüşümüzü doğrulamaktadır. Bu bilgilerden anlaşılmaktadır ki, bulgariler doğudan batıya Toros Dağları boyunca yaşamlarını sürdüren, konar göçer Yörük Türkmen saz kültürünün iki telli unsurlarıdır (Gazimihal 2000: 133-134).

İki telli saz ailesi pek çok isimle ve farklı yapısal özelliklerde Moğolistan'dan Avrupa içlerine Sibirya'dan İran, Afganistan'a kadar oldukça geniş bir coğrafi alanda kullanılmaktadır. Farklı ülkeler ve farklı müzik kültürlerinde müzik yapma aracı olarak kullanılan bu çalgı ifade gücü ve duyuş özellikleri sebebiyle büyük bir coğrafi alanda bugün dahi varlığını sürdürmektedir. Şekil 16'da iki telli sazların görüldüğü coğrafi alan yaklaşık olarak verilmiştir. Bu görsel, kültürel difüzyonun etkisiyle ortaya çıkan müzikal benzeşmenin coğrafi bakımından kapsadığı alanı göstermektedir.

Şekil 16: İki Telli Sazların Görüldüğü Coğrafi Alan

Anadolu'ya gelindiğinde çalgı çeşitliliği bakımından diğer bölgelere kıyasla daha zengin bir yapıyla karşılaşmaktadır. Curadan divan sazına kadar üç telli ve iki telli olarak farklı ebatlarda ve farklı çalış stillerinde icra edilen çalgılar bulunmaktadır. Araştırmanın konusu gereği yalnızca iki telli sazlar üzerinde değerlendirmeler yapılmıştır. Ağırlıklı olarak Teke Yöresi'nde, Malatya, Kahramanmaraş bölgelerinde görülen iki telli sazlar Anadolu'nun en eski saz türlerindedir ve çalış üslubu bakımından özgün bir repertuvara sahiptir. Farklı kaynaklarda farklı isimlerle kayıt altına alınmış olsalar da genel olarak ruzba, ırızva, ravza, iki telli, iki telli saz ve iki telli cura gibi isimlerle anılmaktadır. Bölge olarak Doğu Anadolu'nun batısında, İç Anadolu'nun doğusunda, Güneydoğu Anadolu'nun batısında ve Teke Yöresi'nde görülmektedir. Genellikle Malatya, Sivas, Kahramanmaraş, Kayseri, Tunceli, Adana, Şanlıurfa ve Burdur dolaylarında ve çoğunlukla Alevi-Bektaşî müzik kültüründe kullanılmaktadır. Melih Duygulu "Türk Halk Müziği Sözlüğü" isimli çalışmasında ruzba çalgısı ile ilgili olarak şu ifadelerle yer vermiştir:

Ruzba (ırızva, rızvay, ruzva, uruzba) bağlama tipli telli çalgı. Bu çalgıyla ilgili olarak herhangi bir boyut vermek zordur. Zira Kahramanmaraş-Elbistan'da cura tipli bir çalgı iken Gaziantep'te, Malatya'da gövdesi 30-35 cm uzunluğunda kısa saplı telli bir çalgı olarak karşımıza çıkar. El (pençe) ile çalınır (Duygulu 2014: 372).

Ruzba (ırızva) Anadolu dışındaki diğer bölgelerde görülen tüm iki telli sazlarda olduğu gibi dörtlü düzende icra edilmektedir. Dörtlü düzen farklı bölgelerde Nesimi düzeni, ruzba düzeni, cura düzeni, dede düzeni, pençe düzeni, şıh düzeni gibi isimlerle de anılmaktadır. Kimi kaynaklarda Anadolu'da iki tel grubunda üç adet teli olan sazların varlığından bahsedilmiş fakat zamanında yapılan yanlış tasniflerle bu sazların üç telli olarak kaynaklara geçirildiği iddia edilmiştir. Alt telde icra edilen melodinin ses gürlüğünü arttırmak amacıyla alt telin aynı sese akort edilmiş iki telle kullanılması icracıların bugün dahi tercih edebildiği bir uygulamadır. Yapısal olarak ele alındığında ise iki telli sazların perde sayısı ve boyut bakımından standart olmadığı söylenilebilir. Şekil 17'de ruzba sanatçısı Ulaş Özdemir'in kullandığı ruzba çalgısının fotoğrafına yer verilmiştir.

Şekil 17 : Ruzba Çalgısı (Url-13)

Anadolu'daki iki telli saz örneklerinden biri de Burdur Kozağaç curasıdır. Kozağaç curası tüm iki telli Anadolu sazlarının aksine tezene ile icra edilmektedir. Burdur'un Kozağaç bölgesinde ve yakın coğrafyada görülen çalgıda ikişer telden oluşan iki tel grubu vardır. Genellikle 11 perdelidir fakat icracının tercihinine göre perde sayısı 13 perdeye kadar arttırılabilmektedir. Kozağaç curasında geçmişte birer adet telden oluşan iki tel grubu olduğu ve beşli düzende (şekil 2) icra edildiği fakat zaman içerisinde tel sayısının arttırılarak ikişerli tellerden oluşan iki tel grubu ile icra edilmeye başlandığı yerel icracılar tarafından aktarılmaktadır. Dört telli kullanılmaya başlandıktan sonra alt tel grubundaki teller ve üst telin alt sırasında yer alan telin aynı sese akortlanması ile yeni bir duyuş özelliği geliştirilmiştir. Bu düzenlemenin armonik açıdan beşli düzenin duyuş karakterinin korunmasının yanı sıra Anadolu'da sıklıkla görülen melodi çalarken sürekli dem sesi duyma ihtiyacından kaynaklanmış olması muhtemeldir. Kozağaç curasında kullanılan düzen Şekil 19'da verilmiştir.

Şekil 19 : Kozağaç Curası Düzen Şeması

Kozağaç curasında üst tel grubunun altında yer alan telin istendiğinde kaydırılarak orta tel olarak kullanılması ile saz değiştirmeden iki telli saz, üç telli saza dönüştürülebilmekte ve bölgede "Avşar düzeni" olarak bilinen bağlama düzeni elde edilmektedir. Kozağaç curasında yapılan geçici tel aktarımı ile elde edilen düzen Şekil 20'de verilmiştir.

Şekil 20 : Kozağaç Curası Avşar Düzeni Şeması

Sonuç

İki telli sazlar bugün varlığını devam ettiren ve bağlama ailesinin köklü müzik kültürüne sahip çalgılarından biridir.

İki telli sazlar iki grup tele sahip (alt tel ve üst tel) sazları isimlendirmek için kullanılmaktadır. Tarihi kaynaklarda yapılan sınıflamalarda iki grup teli olan fakat alt tel grubunda iki, üst tel grubunda bir adet teli olan iki telli sazlar, üç telli olarak isimlendirilmiştir. Benzer biçimde dört telli olarak isimlendirilen sazlar da ikişer telden iki tel grubuna sahiptir ve Kozağaç curasında olduğu gibi iki telli sazlar kategorisinde değerlendirilmelidir. Çalgı isimlendirmesinde karışıklığa sebep olan tel sayısı tel grubu olarak değerlendirilmeli ve tel grubu sayısına göre isimlendirme yapılmalıdır.

Tarihi kaynaklarda müzik alanıyla ilgili sınırlı miktarda bilgi bulunmaktadır. Evliya Çelebi'nin "Seyahatname" eserinde ilgili bölümlerde tanbur-ü Türki, tanbür-ü şirvân, içitali gibi iki telli sazların varlığından bahsedilmiştir. Fakat yapılan araştırmalarda bugün için Anadolu'da bu saz tiplerine rastlanamamıştır. Ek olarak Erol Parlak, çertme isimli bir sazın Altay Teleüt Türkleri tarafından çalınan iki telli bir saz olduğunu belirtmiştir. M. Ragıp Gazimihal, çonguri isimli iki telli bir tanbura çeşidinin Gürcü ve Abara halkları tarafından kullanıldığını belirtmiştir. Erol Parlak, Gazimihal'in Kastamonu curası olarak isimlendirdiği Bulgari isimli saz için Toros Dağları Boyunca Yörük Türkmenleri'nin kullandığı ikişer telden iki tel grubu olan iki telli bir saz olduğu tespitinde bulunmuştur.

Günümüzde iki telli sazların kullanıldığı coğrafi alan değerlendirildiğinde Sibirya, Moğolistan, Makedonya, Arnavutluk, Karadağ, Kosova, İran Afganistan, Pakistan, Hindistan, Türkmenistan, Kazakistan ve Türkiye'yi içine alan geniş bir coğrafyada farklı boylarda ve şekillerde olmasına rağmen aynı aileden

benzer özelliklere sahip çalgıları görmek mümkündür. Bu çalgılar görünüş ve yapısal özellik bakımından benzeşmekle beraber kimi zaman iki telli kimi zaman ise üç telli olarak icra edilebilmektedir.

Dutar iki telli bir çalgıdır. Genel olarak dörtlü düzende (alt tel La, üst tel Mi) icra edilir. Dörtlü düzen dışında beşli düzende (alt tel La, üst tel Re) nadiren de olsa unison veya sekizli düzende (alt tel La, üst tel La) icra edilir. Özbek ve Uygur dutarlarında geçmişte bağır sak ve ipek teller kullanılırken günümüzde misina (naylon) teller kullanılmaktadır. Türkmen dutarı, Özbek ve Uygur dutarlarından daha küçük boyutlardadır ve ağırlıklı olarak İran ve Afganistan'da görülmektedir. Türkmen dutarı metal tellidir, yapısal ve icra özellikleri bakımından Anadolu'daki iki telli sazlara benzemektedir. Farklı coğrafyalarda görülen üç dutar çeşidi de tezenesiz olarak icra edilmektedir.

Dombra Kazak halk çalgısıdır. Kazakistan dışında Türkmenistan, Özbekistan, Moğolistan ve Afganistan gibi ülkelerde de görülmektedir. Dörtlü düzen ağırlıkta olmakla beraber Altay Kıtay Kazaktarı akordu olarak bilinen beşli düzen de yaygın olarak kullanılmaktadır. Geçmişte bağır sak ve ipek teller kullanılsa da günümüzde misina (naylon) teller kullanılmaktadır.

Topşur, topshur, tovşur, tovshuur veya topshuur isimleriyle anılan çalgı Altay halkları ve Kuzey Batı Moğolistan'ın sınır halkları arasında yaygın olan armudi gövde tipli iki telli bir çalgıdır. Sibirya Bölgesi halkları tarafından yaygın biçimde perdeli ve perdesiz olarak kullanılmaktadır. Sibirya'nın güneyinde bulunan Hakas-Minusinsk Vadisi yerlisi Hakas Türklerinin kullandığı çalgı sağ el teknikleri ve kullanım biçimiyle diğer iki telli çalgılarla benzer müzikal özellikler göstermektedir. Çeşitli kaynaklarda Moğol halk çalgısı olarak da geçen çalgının üçgen tekne formunda olan şekli yine Kafkas halkları tarafından yaygın olarak kullanılan panduri ve türevi çalgılara oldukça benzemektedir. Tovshuur dörtlü düzende icra edilmektedir. Geçmişte at kuyruğundan yapılan teller kullanılsa da günümüzde misina (naylon) teller kullanılmaktadır.

Dambora Hazaragi ve Balochi saz damboora Afganistan millî çalgılarıdır. Aynı bölgede kullanılmasına rağmen Balochi damboora ve dambora Hazaragi yapısal ve ses özellikleri bakımından birbirinden farklı iki sazdır. Dambora Hazaragi ile icra edilen müziklerin duyuş özellikleri ve çalgının icra tekniği ağırlıklı olarak kuzey komşuları olan Türkmenistan ve Özbekistan'da görülen Özbek dutarı ve dombroya benzemektedir. Dambora Hazaragi dörtlü düzende icra edilen iki telli perdesiz bir çalgıdır. Misina (naylon) teller kullanılmaktadır ve tezenesiz olarak icra edilmektedir. Balochi Saz Damboora'nın çalış üslubu ve müzik yapma biçimi ise ağırlıklı olarak güney, güneydoğu ve güneybatısında bulunan Pakistan, Hindistan ve İran müzik kültürüyle benzeşmektedir. Damboora (Balochi saz), dambora Hazaragi'den farklı olarak metal tellidir ve üç telli olarak kullanılmaktadır. Tellerden biri ahenk teli olarak karar sesini sürekli duyuracak biçimde akortlanmaktadır. Çalış biçimi olarak iki telli ile aynı özellikleri göstermesine rağmen ahenk teli sebebiyle üç telli sınıfta değerlendirilmektedir. Damboora çalgısı tezeneli ve tezenesiz olarak iki farklı çalış tekniği ile icra edilebilmektedir.

Çifteli, Avrupa kıtasında rastlanan bağlama ailesinden bir çalgıdır. Balkanlardan Avrupa içlerine kadar izlerine rastlanmaktadır. Kuzey ve Orta Arnavutluk, Güney Karadağ, Kuzey Makedonya ve Kosova'nın bazı bölgelerindeki Gheg halkı tarafından çalınan, Arnavutluk ve Makedonya'da milli saz olarak benimsenen çalgı iki tele sahiptir ve tezene ile çalınmaktadır. Anadolu'da var olan iki telli "Kozagaç curası" ile benzerlik gösteren "çifteli" metal tellidir. Çifteli diğer iki telli sazlar gibi dörtlü düzende icra edilmektedir. Çalış biçimi olarak diğer tüm iki telli çalgılarda alt tel karar sesi olarak kullanılmakta iken Çifteli çalgısında üst tel karar sesi olarak kullanılmakta ve çalış pozisyonu bu yapıya göre şekillenmektedir.

Anadolu'da Teke Yöresi'nde, Malatya ve Kahramanmaraş bölgelerinde görülen iki telli sazlar farklı kaynaklarda farklı isimlerle kayıt altına alınmış olsa da genel olarak ruzba, ırızva, ravza, iki telli, iki telli saz ve iki telli cura gibi isimlerle anılmaktadır. Bölge olarak Doğu Anadolu'nun batısında, İç Anadolu'nun doğusunda, Güneydoğu Anadolu'nun batısında ve Teke Yöresi'nde iki telli sazlar rastlanmaktadır. Genellikle Malatya, Sivas, Kahramanmaraş, Kayseri, Tunceli, Adana, Şanlıurfa ve Burdur dolaylarında ve çoğunlukla Alevi-Bektaşî müzik kültüründe kullanılmaktadır. Ruzba diğer iki telli çalgılar gibi dörtlü düzende (al tel La, üst tel Mi) icra edilmektedir. Dörtlü düzen farklı bölgelerde Nesimi düzeni, ruzba düzeni, cura düzeni, dede düzeni, pençe düzeni, şih düzeni gibi isimlerle de anılmaktadır. Anadolu'da görülen iki telli sazlar standart ölçülere ve standart yapısal özelliklere (perde sayısı, boyutları, sap uzunlukları, tekne tipleri vb.) sahip değildir. Anadolu'daki iki telli sazlar metal tellidir ve Burdur Kozagaç dışındaki tüm bölgelerde kullanılan iki telli sazların tamamı tezenesiz olarak icra edilmektedir.

Anadolu'daki iki telli saz örneklerinden biri de Burdur Kozagaç curasıdır. Kozagaç curası tezene ile icra edilmektedir. Burdur'un Kozagaç bölgesinde ve yakın coğrafyada görülen çalgıda ikişerli iki tel grubu vardır. Kozagaç curası geçmişte birer adet telden oluşan iki tel grubu ile beşli düzende icra edilmiş fakat muhtemelen volüm ihtiyacı sebebiyle zaman içerisinde tel sayısı artırılmış ve ikişerli telden oluşan iki tel grubu ile icra

edilmeye başlanmıştır. Dört telli kullanılmaya başlandıktan sonra alt tel grubundaki teller ve üst telin alt sırasında yer alan telin aynı sese akortlanması ile yeni bir duyuş özelliği geliştirilmiştir. Bu düzenlemenin armonik açıdan beşli düzenin duyuş karakterinin korunmasının yanı sıra Anadolu'da sıklıkla görülen melodi çalarken sürekli dem sesi duyma ihtiyacından kaynaklanmış olması muhtemeldir. Kozağaç curasında üst tel grubunun altında yer alan telin istendiğinde kaydırılarak orta tel olarak kullanılması ile saz değiştirmeden üç telli saz elde edilmekte ve bölgede Avşar Düzeni olarak bilinen bağlama düzeni ile eserler icra edilmektedir.

Genel bir değerlendirme ile iki telli saz ailesi çalgılarından Anadolu'da bulunan Kozağaç curası ve Avrupa'da bulunan çifteli tezene ile, bu iki saz dışında tespit edilen ve dünyanın değişik bölgelerinde var olan diğer tüm iki telli sazlar tezenesiz olarak icra edilmektedir. Kozağaç curası beşli düzende ve tellerin kendi içinde farklı seslere akort edilmesiyle oluşan kendine has bir düzenle icra edilmektedir ve ikişer adet telden oluşan iki tel grubu vardır. Diğer tüm iki telli sazlar tek telden oluşan iki tel grubuna sahiptir. Anadolu'da yer alan iki telli sazlar da dâhil olmak üzere farklı coğrafyalarda bulunan diğer tüm iki telli sazlar ağırlıklı olarak dörtlü düzende icra edilmektedir. Uygur dutarı, Özbek dutarı, Kazak dombrası, tovshuur, dambora hazaragi gibi çalgılarda geçmişte ipek, bağırsak ve at kuyruğu gibi materyaller kullanılsa da günümüzde naylon (misina) teller kullanılmaktadır. Kozağaç curası, Türkmen dutarı, ruzba ve çifteli sazlarında ise diğer iki telli sazlardan farklı olarak metal teller kullanılmaktadır.

Bu çalışma aracılığıyla iki telli sazlarla ilişkin yapılan tespitlerin bağlama türevi çalgıların organolojik olarak incelenmesine ve kültürleşme bağlamında yapılacak çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bağlama ailesi çalgıların en eski örnekleri olduğu düşünülen iki telli sazların incelenmesi ile bağlama müziği özelinde yapılacak müzikal tespitlerin hangi çalgılar üzerinden yapılacağına dair betimsel bir kaynak olması bakımından araştırma önem taşımaktadır. Bu araştırma bağlama ailesinde yer alan ve yakın coğrafyalarda var olan iki telli sazlar ile sınırlıdır.

Kaynaklar

- Duygulu, M. Türk Halk Müziği Sözlüğü. İstanbul: Pan yayıncılık, 2014.
- Güvenç, B. İnsan ve Kültür. İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2015.
- Gazimihal, M.R. Ülkelerde Kopuz ve Tezeneli Sazlarımız. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1975
- Parlak, E. Türkiye'de El İle Çalma (Şelpe) Bağlama Çalma Geleneği ve Çalış Teknikleri, Ankara: T.C. Kültür bakanlığı Yayınları, 2000.
- UNICEF. Musical Instruments of The World. New York: Diagram Visual Information, 1976
- İnternet Kaynakları
- Url-1: <https://www.youtube.com/watch?v=BR6RbNiT6xo>, "Doğu Türkistan'daki Uygur Türkleri'nin Müzik Kültürü - Ata Yurttan Ana Yurda", 14 Aralık 2021. <https://www.youtube.com>.
- Url-2: <https://symbolhunt.com/turkmenistan/national-instrument/>, "National Instrument of Turkmenistan – Dutar", 3 Ocak 2022. <https://www.symbolhunt.com>
- Url-3: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/631313>, "Dutar - Afgan (Türkmen)", 4 Şubat 2022. <https://www.metmuseum.org>
- Url-4: <https://www.pngegg.com/en/png-iljbb>, "Dombra", 6 Mart 2021. <https://www.pngegg.com>
- Url-5: Gürdal, İrfan. "Orta Asya ve Anadolu'daki Ortak Müzik Kültürü", 3 Mart 2022. <http://www.musikidergisi.net>
- Url-6: <https://www.mim.org/geographic-galleries/>, "MIM (Musical Instrument Museum) Coğrafi Galeriler", 20 Mart 2022. <https://www.mim.org>
- Url-7: <https://www.youtube.com/watch?v=ydzVTI6NQ4o>, "Türk Şaman Uygurluğu: Hakas Türküsü Tahpah - Natalia Albiçakova (Abakan, Hakas Cumhuriyeti, Sibirya)", 23 Ocak 2022. <https://www.youtube.com>
- Url-8: <https://www.oeaw.ac.at/>, Österreichische Akademie Der Wissenschaften. "Kaybolan Diller ve Kültürel Miras" 3 Ocak 2021. <http://www.oeaw.ac>
- Url-9: <https://www.youtube.com/watch?v=VnZHZoJgD-8>, "Dambora Hazaragi - Afghan Melodies", 04 Nisan 2022. <https://www.youtube.com>

Url-10: <https://www.youtube.com/watch?v=qDRa2D74YSk>, "Balochi Folk Song (Jeebul Jeebul)", 04 Nisan 2022. <https://www.youtube.com>

Url-11: <https://www.youtube.com/watch?v=hNsiDdN-4Rg>, "Nikolle Nikprelaj Ministrit Te Londres", 13 Şubat 2022. <https://www.youtube.com>

Url-12: <https://en.wikipedia.org/wiki/Çifteli>, "Çifteli". 13 Şubat 2022. <https://www.wikipedia.org>

Url-13: Ozdemir, Ulaş. "Ruzba", 7 Ocak 2022. <https://www.youtube.com>

TWO-STRING SAZS IN ANATOLIA AND THE WORLD

Ali Kazım AKDAĞ

ABSTRACT

Two-string baglamas are one of the oldest baglama types in Anatolia. It has a very rich structure in terms of playing techniques and hearing characteristics. This baglama type, which is seen in a wide geography with Anatolia at its center, is similar in many respects to the related instruments existing in different countries. When the literature of two-string baglamas, in which the oldest and mystical examples of culture are performed, is examined, it is possible to detect the traces of intercultural interaction and sharing. It is thought that the descriptive analysis of this mystical instrument, which carries the aesthetic perception and cultural footprints of the culture it belongs to from the past to the present, in which geography and with which instruments it resembles, will contribute to making musical evaluations on a more accurate basis. In this research, it is aimed to contribute to making correct geographical and cultural associations between the two-stringed instruments in Anatolia and similar instruments in the world. From this point of view, a descriptive study was carried out, and the two-stringed instruments that existed in the countries that had undergone common historical processes in the near geography were identified and their similarities and differences were discussed over their basic features. It is thought that the determinations made about the musical and structural features of the instruments will contribute to the studies to be done in this field in terms of understanding the historical and musical commonality of the instruments.

Keywords: Baglama, two-stringed saz, two-string